

*Калініченко В. І.,
доцент кафедри англійської філології
Донецького національного університету*

МАКРОСТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ (ЗА ДАНИМИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

Анотація. У статті з опертям на результати психолінгвістичного експерименту розглянуто перцептивно-когнітивну, поняттєву й інтерпретаційну складові макроструктури концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА у свідомості носіїв американської та української лінгвокультури.

Ключові слова: концепт, вербалізація, мовна свідомість, когнітивна ознака, макроструктура, перцептивний образ, когнітивний образ, поняттєва складова, інтерпретаційне поле.

Постановка проблеми. На сучасному етапі не втрачають своєї актуальності зіставні дослідження концептуальних фрагментів дійсності в площині мовної свідомості представників різноманітних комунікативних спільнот не лише на рівні традиційного лінгвістичного опису (на матеріалі лексикографічних джерел), а й, головне, на рівні психолінгвістичного опису (за даними психолінгвістичного експерименту) з урахуванням асоціативних зв'язків слова та специфіки когнітивного фону мовців.

Незважаючи на істотну кількість лінгвістичних студій, присвячених вивченню концептів SUCCESS і УСПІХ (І.В. Адоніна, Н.О. Герцовська, С.О. Ємель, Д.В. Лозовий, Н.Д. Паршина, О.В. Рябуха, А.М. Сніжко й ін.), усе ж існує потреба в зіставному дослідженні обох членів бінарної концептуальної пари успіху й невдачі не лише на матеріалі словникових джерел і/або зразків дискурсивної реалізації, а й шляхом психолінгвістичного опису з використанням комплексних психолінгвістичних експериментальних методик та залученням значного обсягу вибірки вербальних реакцій, що дає змогу виявити найбільш актуальні для мовної свідомості комунікантів концептуальні ознаки феноменів успіху й невдачі.

Метою розвідки є виокремлення та опис ізоморфних і аломорфних рис макроструктурної організації концептів (далі – кк.) SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в американській та українській мовній свідомості (далі – АМС та УМС) із зрахуванням сформульованих на основі даних психолінгвістичного експерименту когнітивних ознак (далі – КО) до перцептивно-когнітивних, поняттєвих та інтерпретаційних складових досліджуваних концептів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Опис і аналіз структури досліджуваних концептів було здійснено на мовленевому матеріалі, одержаному в результаті психолінгвістичного експерименту. Сукупна кількість респондентів, котрі взяли участь в експерименті, становить 800 осіб – 400 носіїв американської комунікативної культури й 400 представників української мовної спільноти. Опитувані репрезентують різні вікові, гендерні та професійні групи, відібрані в результаті простої випадкової вибірки розміром у 400 осіб із максимально допустимою статистичною похибкою в 5%.

Отже, у психолінгвістичному експерименті із залученням представників американської лінгвоспільноти взяли участь 400 осіб, усі є громадянами Сполучених Штатів Америки, з них – 162 (40,5%) чоловіки і 238 (59,5%) жінок; із-поміж опитаних – 178 осіб у віці від 18 до 25 років (44,5%), 144 особи у віці від 26 до 45 років (36%) і 78 осіб у віці від 46 і старше (19,5%). Рідна мова – англійська.

Учасниками експерименту також були й представники української лінгвоспільноти, зокрема 400 осіб – громадян України: 180 (45%) чоловіків і 220 (55%) жінок; серед опитаних – 190 осіб у віці від 18 до 25 років (47,5%), 104 особи у віці від 26 до 45 років (26%) і 106 осіб у віці від 46 і старше (26,5%). Рідна мова – українська.

Респондентами були американські студенти (16,8%), педагоги (8,7%), працівники медичної галузі (11,8%), працівники сфери послуг (10,2%), чиновники (7,2%), юристи (9,7%), підприємці (11,5%), менеджери (12%), археологи (2,8%) і безробітні (9,7%) міст Олбані (штат Нью-Йорк), Філадельфії (штат Пенсильванія), Берлінгтона (штат Вермонт), Бостона (штат Масачусетс). Опитування було проведено в індивідуальній формі й тривало протягом 2009–2012 рр.

Серед українськомовних інформантів зареєстровано студентів (13,5%), викладачів (10,2%), лікарів (9%), працівників сфери послуг (6,8%), інженерів (5%), бібліотекарів (4,8%), менеджерів (8,2%), юристів (11,8%), приватних підприємців (10,3%) та адміністративних працівників (10,7%) міст Києва, Кіровограда, Вінниці й Запоріжжя. Експеримент було проведено в індивідуальній формі протягом 2009–2012 рр.

Загальна кількість вербальних реакцій, отриманих у результаті підрахунків даних психолінгвістичного експерименту, – 1 969 (100%) одиниць, що актуалізують концепт SUCCESS, а також 1 919 (100%) вербальних реакцій, які репрезентують в американській мовній свідомості концепт FAILURE. Унаслідок опрацювання експериментальних даних було одержано 1 908/100% вербальних реакцій, що актуалізують в українській лінгвосвідомості концепт УСПІХ, і 1 905/100% мовних реакцій, які репрезентують концепт НЕВДАЧА.

У межах психолінгвістичного експерименту було застосовано методики вільного асоціативного експерименту, рецептивного експерименту й експериментального виявлення символіки. Варто зауважити, що методологічною базою нашого дослідження є переважно наукові праці О.О. Залевської [3], З.Д. Попової [4], Т.Ю. Сазонової [5], Й.А. Стерніна [6], Д.І. Терехової [7] та ін. Методологічні аспекти дослідження висвітлено в публікаціях автора розвідки [1; 2 тощо].

За результатами експерименту на рівні макроструктурної організації найбільшими за обсягом є інтерпретаційні поля

кк. SUCCESS, FAILURE, НЕВДАЧА (к. SUCCESS – 1 291 од., 53,63%; к. FAILURE – 1 222 од., 55,5%; к. НЕВДАЧА – 1295 од., 59,09%), а в межах макроструктури к. УСПИХ – поняттєва складова – 987 од., 43,05%. Отже, при рефлексії феноменів успіху й невдачі для носіїв АМС і явища невдачі УМС першорядне значення мають ціннісні характеристики кк. SUCCESS, FAILURE, НЕВДАЧА й поняттєво-денотативні риси к. УСПИХ. Найменш значущим як для американських, так і для українських мовців є чуттєво-образний досвід рефлексії феноменів успіху й невдачі, адже місткість перцептивно-когнітивних складових становить таке: к. SUCCESS – 461 од., 19,14%; к. УСПИХ – 403 од., 17,58%; к. FAILURE – 300 од., 13,62%; к. НЕВДАЧА – 319 од., 14,58% (див. таблицю 1).

У межах інтерпретаційних полів кк. SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА найбільш ємними є їхні інформаційні зони. Виявлено, що в АМС найяскравішими є КО, які актуалізують успіх у таких сферах: 1) мотиваційних когніцій за КО “The guarantee of SUCCESS is goal” (2,94%): *determination* (11), *ambition* (9), *focus* (2) тощо; 2) освітній за КО “The guarantee of SUCCESS is knowledge” (2,36%): *diploma* (12), *graduation* (11), *college* (9) і под.; 3) труднощів на шляху досягнення успіху за КО “SUCCESS is achieved through hardships” (2,78%): *struggle* (17), *overcome* (12), *to overcome obstacles* (12) тощо. В УМС явище успіху найчастіше актуалізується в таких сферах: 1) професійній за КО «УСПИХ репрезентується в роботі» (4,3%): *кар'єра* (46), *робота* (31), *праця* (13) тощо; 2) родинній за КО «Ознакою УСПИХУ є наявність родини» (2,8%): *родина* (57), *діти* (5) і под.; 3) освітній за КО «Запорукою УСПИХУ є знання» (2,04%): *розум* (19), *освіта* (13), *знання* (13) тощо.

Феномен невдачі найяскравіше реалізується в АМС у таких сферах: 1) освітній за КО “FAILURE is realized within educational sphere” (3,59%): *college* (15), “F” (13), *exams* (12) тощо; 2) проблем шкідливих звичок за КО “FAILURE is having harmful habits” (3,27%): *drugs* (33), *drug addict* (11), *alcoholic* (10) і под.; 3) родинній за КО “FAILURE is typical with family life” (2,45%): *family* (29), *my family life* (11), *marriage* (7) тощо. У свою чергу, в УМС явище невдачі найбільше відбивається

в таких сферах: 1) фінансових проблем за КО «НЕВДАЧА реалізується у фінансових труднощах» (3,56%): *криза* (42), *дефолт* (17), *економічна депресія* (8) тощо; 2) кінематографічний за КО «НЕВДАЧУ символізують герої кіно- та мультфільмів» (2,78%): *віслоук Іа* (14), *містер Бін* (11), *Катя Пушкарьова* (8) тощо; 3) несприятливого фізичного стану за КО «НЕВДАЧА репрезентується в проблемах зі здоров'ям» (2,51%): *біль* (17), *хвороба* (11), *імпотенція* (7) і под.

У структурі поняттєвих складових кк. SUCCESS-УСПИХ найбільш значущими є ізоморфні в змістовому аспекті КО, які свідчать про тлумачення успіху американським та українським колективним інформантом як *досягнення мети, багатства, щастя, визнання, везіння, перемоги*, тоді як найбільш значущими поняттєвими КО кк. FAILURE і НЕВДАЧА є ізоморфні КО на позначення *невідповідності реального стану речей очікуваному, нездійснення запланованого*.

Важливими аломорфними за змістом є КО, через які американські опитувані найчастіше визначають невдачу як *програш, незавершеність, втрату позицій, через поняттєво-логічне протиставлення її успіхові*, тоді як українські мовці детермінують невдачу як *невезіння, втрату, помилку, брак успіху, провал*.

Психологічно реальні значення ключових номінантів кк. SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА, виокремлені внаслідок психолінгвістичного експерименту, свідчать про низьку актуальність для АМС та УМС окремих, зафіксованих у сучасних лексикографічних джерелах англійської (американського варіанта) й української мов, лексико-семантичних варіантів слів *success, failure, успіх, невдача* (співвідносних з КО “SUCCESS is recognition” (1,86%): *fame* (18), *recognition* (15), *respect* (8) тощо; КО «УСПИХ – це перемога» (1,65%): *перемога* (34), *людські перемоги* (2), *виграти* (1) тощо).

Очевидну актуальність для носіїв зіставлюваних лінгвокультур мають окремі диференційні ознаки кк. SUCCESS і УСПИХ, що не реєструються лексикографією досліджуваних мовних спільнот (КО “SUCCESS is happiness” (5,18%): *happiness* (75), *a happy face* (16), *happy* (15) тощо; КО «УСПИХ – це багатство» (9,6%): *гроші* (116); *добробут* (46); *багатство* (18) тощо), однак істотно розширюють традиційну поняттє-

Таблиця 1

Кількісні показники складових макроструктури концептів SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА за результатами експерименту

Складова	Концепт	SUCCESS		УСПИХ		FAILURE		НЕВДАЧА	
		Кількість		Кількість		Кількість		Кількість	
		абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.
1. Інтерпретаційне поле		1 291	53,63	904	39,37	1222	55,5	1 295	59,09
1.1. Інформаційна зона		886	36,77	664	28,92	770	34,97	770	35,12
1.2. Утилітарна зона		162	6,79	147	6,43	263	11,94	357	16,28
1.3. Оцінна зона		43	1,79	39	1,69	67	3,04	116	5,29
1.4. Соціокультурна зона		165	6,82	41	1,78	108	4,91	45	2,07
1.5. Регулятивна зона		15	0,62	1	0,04	–	–	–	–
1.6. Пареміологічна зона		1	0,04	11	0,47	4	0,2	5	0,24
1.7. Вигуківі асоціати		10	0,42	–	–	4	0,18	–	–
1.8. Індивідуальні асоціати		9	0,38	1	0,04	6	0,26	2	0,09
2. Поняттєва складова		657	27,23	987	43,05	680	30,88	576	26,33
3. Перцептивно-когнітивна складова		461	19,14	403	17,58	300	13,62	319	14,58
3.1. Перцептивний компонент		438	18,16	398	17,38	287	13,03	302	13,8
3.2. Когнітивний компонент		23	0,98	5	0,2	13	0,59	17	0,78
Разом		2 409	100	2 294	100	2202	100	2 190	100

во-денотативну площину осмислення явища успіху носіями американської та української лінгвокультур.

У свою чергу, найбільш значущими КО кк. SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА не тільки в площині мови (фіксовані лексикографією), а й у площині мовлення (фіксовані в МС за результатами експерименту) є КО “SUCCESS is achieving the goal” (8,88%): *accomplishment* (59), *achievement* (36), *getting what you expect* (13) тощо/КО «УСПІХ – це досягнення мети» (14,45%): *досягнення поставленої мети* (142), *досягнення* (77), *здійснення планів* (39) і под.; КО “SUCCESS is wealth” (7,63%): *money* (80), *wealth* (45), *benefits* (14) тощо; КО «УСПІХ – це везіння» (3,88%): *везіння* (75), *фортуна* (6), *везіння в усіх справах* (3) і под.; КО «НЕВДАЧА – це нездійснення запланованого» (10,75%): *нереалізованість своїх цілей і бажань* (42), *неможливість досягти поставленої мети* (36) тощо; КО “FAILURE is one’s inability to achieve goal” (3,08%): *inability to achieve your goals* (31), *not to be able to achieve the goals of a certain task or situation* (9) і под., КО “FAILURE is opposite to success” (5,86%): *when you don’t succeed* (21), *the opposite of success* (12) тощо; КО «НЕВДАЧА – це провал» (6,71%): *провал* (64), *поразка* (28), *фіаско* (23) і под.

У структурі перцептивних підкладових зіставлюваних концептів домінують групи поліфункційних перцептивних образів, що характеризують як візуальний, так і тактильний, смаковий і нюховий типи сенсорного сприйняття реципієнтами феноменів успіху й невдачі. Зазначена група к. SUCCESS презентована вербальними реакціями: *money* (80), *Oprah Winfrey* (46), *food* (4) тощо, к. УСПІХ – *groshi* (116), *Рокфеллер* (18), *Біл Гейтс* (12) і под., к. FAILURE – *tears* (38), *drugs* (33), *George Bush* (23) тощо, к. НЕВДАЧА – *сльози* (24), *Віктор Ющенко* (21), *Геннадій Букін* (18) і под.

У межах когнітивних підкладових досліджуваних концептів виокремлено низку образів. Зокрема, к. SUCCESS презентований образами: 1) темпорально-метричним за КО “SUCCESS is likened to start” (0,3%); 2) вітальним за КО “SUCCESS is likened to life” (0,17%); 3) емотивним за КО “SUCCESS is likened to hope” (0,13%); 4) віктимним за КО “SUCCESS is likened to sacrifice” (0,25%); 5) когнітивно-мотиваційним за КО “SUCCESS is likened to goal” (0,13%).

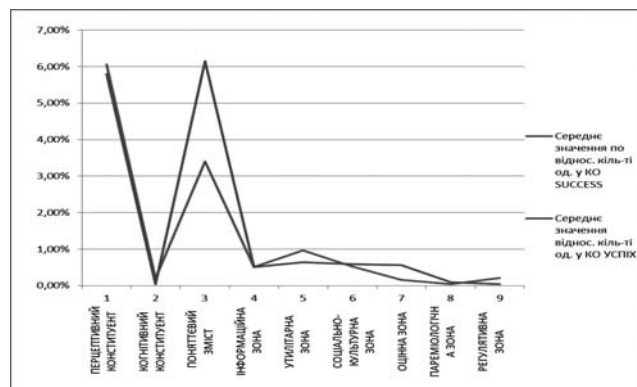

Рис. 1. Відстані між процентними показниками по середніх значеннях компонентів концептів SUCCESS і УСПІХ

У таких образах відбивається к. УСПІХ: 1) рухово-дистанційному за КО «УСПІХ уподібнюється кроку» (0,04%); 2) лепідоптерологічному за КО «УСПІХ уподібнюється метелику» (0,04%); 3) орнітологічному за КО «УСПІХ уподібнюється пта-

ху» (0,04%); 4) образі астрономічного об’єкта за КО «УСПІХ уподібнюється сонцю» (0,04%).

У свою чергу, к. FAILURE презентовано в образах: 1) рухово-дистанційному за КО “FAILURE is likened to step” (0,26%); 2) метафорично осмисленому смаковому за КО “FAILURE is likened to salt” (0,14%); 3) ландшафтному за КО “FAILURE is likened to road” (0,14%). У таких образах фіксується к. НЕВДАЧА: 1) вітальному за КО «НЕВДАЧА уподібнюється життю» (0,27%); 2) антропоморфному за КО «НЕВДАЧА уподібнюється слабкості» (0,23%); 3) геометрично-просторовому за КО «НЕВДАЧА уподібнюється чорній смузі» (0,09%); 4) дидактичному за КО «НЕВДАЧА уподібнюється уроку» (0,05%).

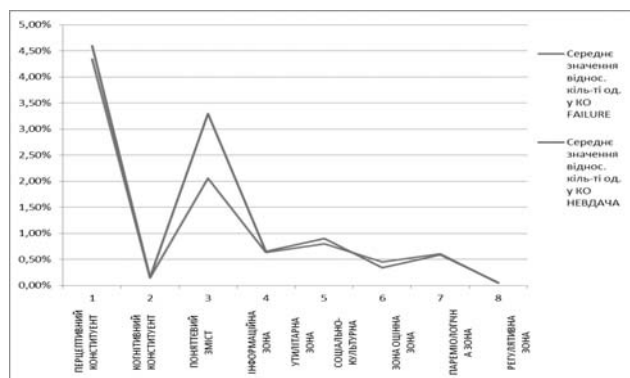

Рис. 2. Відстані між процентними показниками по середніх значеннях компонентів концептів FAILURE і НЕВДАЧА

Варто наголосити на тому, що за результатами розрахунків показників критерію Стюдента, що дають змогу визначити відстань між процентними індексами відповідно до середніх значень КО в межах складових макроструктури концептів SUCCESS, УСПІХ, FAILURE, НЕВДАЧА, очевидно є максимальна концентрація значущих показників у полі поняттєвого змісту, отже, попри другорядну роль поняттєво-денотативних рис досліджуваних концептів для американських та українських комунікативних при осмисленні успіху й невдачі, КО в межах поняттєвих складових усіх чотирьох концептів найчіткіше розділяють дві зіставлювані вибірки й фіксують у мовній свідомості американців та українців найбільш значущі риси концептуальних фрагментів успіху та невдачі окремо для кожної із зіставлюваних лінгвоспільнот (див. рис. 1 і рис. 2).

У свою чергу, істотно меншою є концентрація значущих показників у межах перцептивно-когнітивної й інтерпретаційної складових концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА, отже, чуттєво-образні та інтерпретаційні КО слабше ідентифікують зіставлювані концепти в мовній свідомості носіїв обох комунікативних культур (див. рис. 1 і рис. 2).

Висновки. Отже, у науковій розвідці на основі даних, одержаних у результаті психолінгвістичного експерименту, було встановлено, що в межах макроструктури кк. SUCCESS, FAILURE, НЕВДАЧА домінують їхні інтерпретаційні поля, а к. УСПІХ – поняттєва складова, другорядну роль на рівні макроструктурної організації кк. SUCCESS, FAILURE, НЕВДАЧА відіграють їхні поняттєві конститuentи, а к. УСПІХ – інтерпретаційне поле, найменш значущими є перцептивно-когнітивні складові кк. SUCCESS, FAILURE, УСПІХ, НЕВДАЧА.

У структурі інтерпретаційних полів кк. SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА найбільш емними є їхні інформаційні зони. Якщо к. SUCCESS найчастіше актуалізується у

сфері мотиваційних когніцій індивіда, навчання, боротьби з труднощами на шляху його досягнення, то к. УСПИХ – у професійній, родинній та освітній сферах. У свою чергу, к. FAILURE подано в освітньому й родинному контекстах, проблемах шкідливих звичок, тоді як к. НЕВДАЧА – у сфері фінансових труднощів і проблем зі здоров'ям, в образах кіно– та мультиплікаційних героїв.

Поліфункційні перцептивні образи є найбільш значущими в межах перцептивних субскладових кк. SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА. У межах поняттєвих складових найбільш яскравими є ізоморфні за змістом КО кк. SUCCESS і УСПИХ, через які носії АМС та УМС тлумачать успіх як досягнення мети, багатство й щастя, тоді як найактуальніші КО кк. FAILURE і НЕВДАЧА виявляють змістовий аломорфізм: українські мовці детермінують невдачу як нездійснення запланованого, невезіння, провал; американські опитувані найчастіше визначають невдачу як програв, через поняттєво-логічне протиставлення її успіхові, як нездатність досягти мети.

Перспективними є подальші більш детальні дослідження макроструктурної організації концептуальних сутностей успіху й невдачі в мовній свідомості комунікантів на основі даних психолінгвістичних експериментів за участі представників американської, української та інших лінгвостільнот, із залученням матеріалу різних типів дискурсу, а також паремійного фонду зіставлюваних мовних культур.

Література:

1. Калініченко В.І. Особливості польової стратифікації концептів УСПИХ, НЕВДАЧА, SUCCESS, FAILURE за результатами психолінгвістичного експерименту / В.І. Калініченко // *Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań : Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji*, 28–30.12.2012 : materiałach. – Polska, Warszawa : Sp. z o.o. “Diamond Trading Tour”, 2012. – Część 5. – S. 71–80.
2. Калініченко В.І. Специфіка методології зіставного лінгвокогнітивного дослідження концепту / В.І. Калініченко // *Studia Germanica et Romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Т. 8. – № 3 (24). – С. 52–66.
3. Залевская А.А. Психолінгвістическіе исследования. Слово. Текст : [избранные труды] / А.А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Попова З.Д. Когнітивна лінгвістика : [учебное пособие] / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ Восток–Запад, 2007. – 314 с.
5. Сазонова Т. Ю. Психолінгвістическое исследование процессов идентификации слова : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Т.Ю. Сазонова. – М., 2000. – 46 с.
6. Стернин И.А. Когнітивна інтерпретація в лінгвокогнітивних исследованиях. Разграничение содержания концепта и содержания значения лексической единицы лингвистики / И.А. Стернин // *Вопросы когнітивной лингвистики*. – Тамбов : Изд-во Общероссийской общественной организации «Российская ассоциация лингвистов-когнітологов», 2004. – № 1. – С. 65–69.
7. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : психолінгвістичний аспект : [монографія] / Д.І. Терехова. – К. : Вид. центр Київського національного лінгвістичного університету, 2000. – 244 с.

Калініченко В. І. Макроструктурні характеристики концептів SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА в американському та українському мовному свідомості (по даним психолінгвістического експерименту)

Анотація. В статті з опорой на дані психолінгвістического експерименту розглянуті перцептивно-когнітивна, поняттєва та інтерпретаційна складові макроструктури концептів SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА в свідомості носіїв американської та української мовних культур.

Ключеві слова: концепт, вербалізація, мовне свідомість, когнітивний ознак, макроструктура, перцептивний образ, когнітивний образ, поняттєва складові, інтерпретаційне поле.

Kalinichenko V. Macrostructural characteristic features of SUCCESS-FAILURE and УСПИХ-НЕВДАЧА concepts in American and Ukrainian linguistic consciousness (by the psycholinguistic experimental data)

Summary. The article deals with analyzing the macrostructure of SUCCESS-FAILURE and УСПИХ-НЕВДАЧА concepts in terms of their perceptual and cognitive images, conception components and interpretative zones at the level of the linguistic consciousness of American and Ukrainian speakers. The piece of research is carried out on the basis of the psycholinguistic experimental data.

Key words: concept, verbal representation, linguistic consciousness, cognitive feature, macrostructure, perceptual image, cognitive image, conception component, interpretative zone.